

PAPER DETAILS

TITLE: HABERMAS'IN BURJUVA KAMUSAL ALANI KAVRAMI BAGLAMINDA MODERN DISIPLIN
TOPLUMLARINDA YABANCILASMA VE KIMLIK SORUNUNA EKONOMI POLITIK BIR BAKIS

AUTHORS: Çağlayan DURSUN

PAGES: 95-112

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2257033>

HABERMAS'IN BURJUVA KAMUSAL ALANI KAVRAMI BAĞLAMINDA MODERN DİSİPLİN TOPLUMLARINDA YABANCILAŞMA VE KİMLİK SORUNUNA EKONOMİ POLİTİK BİR BAKIŞ

■ Çağlayan DURSUN

Doktora Öğrencisi,

Yakın Doğu Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Medya ve İletişim Çalışmaları ABD

e-posta: caglayandursunn@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3315-0801

ÖZ

Tarihsel süreç içerisinde Eski Yunan dönemine kadar gerilere giden Kamusal Alan-Özel Alan kavramları dijitalleşmeyle birlikte yeni tartışmaların önünü açmaktadır. Kamusal alanın yapısal dönüşümü süreci içerisinde kültürel bir varlık olarak yaşayan insanın doğasındaki değişimlerin özünü oluşturan psikanaliz çalışmaları bireyin kendisini ontolojik bağlamda nasıl var ettiğini anlamamızı kolaylaştırmaktadır. Üretim ilişkileri bağlamında kendi doğasına ve emeğine yabancılaşan birey modern zamanlarda kimlik bunalımıyla da karşılaşmaktadır. Dolayısıyla dijital çağın ivme kazandığı günümüzde birey kendisini yeni tartışmalara sebep olan sanal arenalarda kurmaktadır.

Anahtar kelimeler: kamusal alan, özel alan, tüketim toplumu, simgesel şiddet, üretim ilişkileri, yabancılaşma

A POLITICAL ECONOMIC PERSPECTIVE TO THE PROBLEM OF ALIENATION AND IDENTITY IN MODERN DISCIPLINE SOCIETY IN THE CONTEXT OF HABERMAS'S CONCEPT OF THE BOURIOUS PUBLIC SPACE

ABSTRACT

In the historical process, the concepts of Public Space-Private Space, which go back to the Ancient Greek period, pave the way for new discussions with digitalization. Psychoanalysis studies, which constitute the essence of the changes in the nature of the human being living as a cultural entity in the process of structural transformation of the public sphere, make it easier for us to understand how the individual creates himself in an ontological context. The individual, who is alienated from his own nature and labor in the context of production relations, also faces identity crisis in modern times. Therefore, today, when the digital age gains momentum, the individual establishes himself in virtual arenas that cause new discussions.

Keywords: *public sphere, private sphere, consumption society, symbolic violence, relations of production, alienation*

*“Her şey değişir.
Değişmeyen tek şey
değişimin kendisidir.”*

Herakleitos

GİRİŞ

Teknolojinin gelişmesi sonucunda internetin yaygın olarak kullanılmakta olduğu günümüzde bireyler bu sanal katılımcı ortamda kimliklerinin değişime ve dönüşüme uğramasıyla kendilerini yeniden inşa etmektedirler. Dolayısıyla içerisinde bulunduğumuz çağda bireyin bu değişim ve dönüşümü farkında olarak ya da olmayarak yaşamasının yanı sıra sanal ortamların yeni kamusal alan olup olmadığı tartışmasının da ortaya çıkması bu bağlamda su götürmez gerçektir. Kamusal alan kavramını “Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü” adlı eserinde tartışan Habermas (2003), kamusal topluluk fikrinin kurumsallaşmasında kahvehanelerin ve cemiyetlerin etkisinin olduğunu ifade etmektedir (s. 105). Ancak İngilizce çevirisi The Structural Transformation of Public Sphere olan eserin Türkçe’deki kamusal alan anlayışı Habermas’ın söylemek istediğinden yani fiziksel mekânsalının oldukça ötesinde anlaşılması gerekmektedir (Akşit, 2009, s. 2).

Hem tarihsel süreç içerisinde ele alınan hem de sosyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirilebilen kamusal alan kavramının bu çalışmadaki bağlamı yabancılaşma ve belirli bir kültür düzeyinde yetişen bireylerin tüketim kültürüyle olan ilişkisine ve bireyin böylece kendisini nasıl nesne konumuna getirerek arzu yoksunluğu durumuna yol açmakta olduğu sebebiyle bilimsel bir temele oturtulmaya çalışılacaktır.

Kültürel bir varlık olarak yaşamını sürdüren, bilinçdışı sayesinde kendi benliğini oluşturmaya başlayan özne, sosyokültürel yaşamda kendi kimliğini yeniden kurmaktadır. Kendi kimliğini yeniden kuran insan, kalıtsal özelliklerine boyun eğdiğinden, bilinç dışı tarafından yönlendirildiğinden; kendi kendisine bırakıldığında ise içgüdüsel şekilde itaate meyilli olduğundan muhafazakâr bir duruş sergilemektedir (Bon, 2020, s. 45). Mamafih, Bourdieu’nun sosyolojisinde burjuva sınıfı bulunduğu konumunu simgesel şiddet yoluyla meşrulaştırarak güçlü kılmaktadır (Ölçer, 2019). Çünkü toplum ya da birey fiziksel bir şiddete maruz kalmadan tahakküm altına alınabilmekte, manipüle edilebilmekte ve ideolojik aygıtlarla da egemen sınıfın kültürü pompalanabilmektedir. Louis Althusser’in Devletin İdeolojik Aygıtları’nda Karl Marx’ın devlet teorisinin geliştirilme çabasının başarılı olmasına karşılık alt yapı ve üst yapı savının da ortaya atılması bu bağlamda konuyu muktedir kılmaktadır. Böylelikle birbirlerine ve kendi doğasına yabancılaşan insan kimlik karmaşasıyla da karşılaşabilmektedir. Nitekim kapitalist sistemde ortaya çıkan gelir dağılımındaki eşitsizlik bu durumun bariz örneklerinden yalnızca bir tanesidir. Dolayısıyla Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü adlı eserinde Habermas, burjuva kamusal alanına yönelik analizlerde bulunmuş ve bu gelişmeler kapsamında burjuva kamusunda sosyal yaşantıdaki sivil toplum anlayışının yarattığı “farklılaşmış” kamuya yönelmiştir (Çaha, 1998-9: 81-104). Anomi durumlarında ise birey toplum içerisinde giderek sapkın olma eğilimi göstermektedir. Bu durum bireyi belirli normlar çerçevesi dışında bırakacak olan davranışlar sergilemeye yöneltmektedir. Çünkü üretim ilişkileri bağlamında değerlendirildiğinde bireyin kişisel ihtiyaçlarının karşılanmasıyla toplumun temellük edindiği amaçlar arasındaki ilişkinin anlaşılması giderek güçleşmekte ve bireyler gündelik yaşamsal pratiklerinde çeşitli ideolojileri saplantı haline dönüştürmektedir (Mardin, 2013, s. 39-40).

A. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Kamusal Alana Yönelik Yaklaşımlar

Günümüz dünyasında dijitalleşmenin giderek ivme kazanması sonucu kamusal alan ve özel alan arasındaki çizginin muğlaklaşması birey ve toplum üzerinde kimlik, yabancılaşma, tüketim nesnesi olma durumu sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Modern dönem içerisinde en

çok tartışılan kavram olarak dikkat çekmiş olsa da Antik Yunan ve Roma dönemlerinde de kullanılan kamusal alan kavramının günümüzde bu kadar popüler olmasının sebebi modern dönemde yaşanan köklü değişimlere sahne olmasıdır. Kamusal alana yönelik yaklaşımlar değerlendirilirken özellikle Habermas ve Arendt'in görüşleri konuyu muktedir kılmaktadır. Kamusal alanı açıklamaya çalışırken modern toplumların hangi yöne doğru evirildiğini de gözden kaçırmayarak, Habermas ile ortak bir noktada buluşan Arendt, tüketimin çılgınlığa bürünmesiyle dil ve düşüncelerin tüketilmesinin yanı sıra doğal insani yatkınlıklarının da buharlaştığı vurgusunu yapar. Dolayısıyla siyasal bilimler terimi olan kamusal alana yönelik yaklaşımlar ekonomik, sosyo-politik unsurları ve tarihsel süreçleri de kapsamaktadır. Çünkü Habermas, Kamusalalığın Yapısal Dönüşümü'nü tarihsel materyalizmin yolunu izleyerek ve Marksizm'in diyalektik yöntemini kullanarak devlet ve toplumun birleşmesi sonucu ortaya çıkan sosyal devlet olma yolundaki anlayışıyla birlikte giderek ön plana çıkmakta olan demokrasi eleştirisiyle açıklığa kavuşturur. Ona göre, kendisini, özel alandan ayıran kamusal hayat, mekânsal olma durumuna bağlanmadan cereyan edecek olan agoraların dışında, savaş ortamlarına ve meclis görüşmeleri şeklini alarak ortak eyleme de bürünebilmektedir (Habermas, 2018, s. 60). Arendt ise, kamu teriminin herkes tarafından görülebildiği ve duyulabildiği anlamını taşıdığını belirterek, bu durumun kendimizle dünyanın gerçekliğinden emin olmamızı mümkün kılacağını ifade etmiştir (1994, s. 74). Kamusal alanı bir tanıma oturturken karşılaşılan farklı görüşler de vardır. Kanadalı postmodernist filozof Charles Taylor'a göre kamusal alan, toplum içerisindeki bireylerin farklı elektronik haberleşme araçları vesilesiyle ya da fiziki olarak örgütlenmesiyle, kamunun çıkarına yönelik fikirlerin tartışılıp, ortak bir düşüncenin olduğu ortak bir arenadır (2006, s. 89). Böylelikle iletişimselliğin boyutunun teknolojik aletler aracılığıyla coğrafi sınırları aşması yeni tartışmaları gündeme getirdiği gibi bir ulusun vatandaşlarının kültürü, kimliği ve yabancılaşma sorunlarını da beraberinde taşımış ve aynı zamanda yeni bir kamusal alan ortamının oluşmasına vesile olmuştur. Sonuç olarak enformasyon akışının yoğun olarak yaşandığı günümüzde artık geleneksel kamusal alan anlayışının dışına çıkıldığı görülmektedir. Çünkü internetin dünya üzerinde yaygınlaşması, yeni dijital platformların ortaya çıkması sanal ortama katılımı arttırmaktadır. Bu sanal ortamda yer alan platformlar farklı kesimlerde var olan bireylerin cinsiyet, yaş, sınıfsal fark gibi koşulların kategorize edilmeden bir araya geldiği kamusal alandır (Bacık, 2003, s. 28-29).

Habermas'ın Kamusalalığın Yapısal Dönüşümü fenomenini açık bir şekilde izah edebilmek için Sosyal Araştırmalar Enstitüsü'nde yapmış olduğu tüketim toplumuna yönelik eleştirilerini, medya, rasyonalizm ve odak noktası olan kamusal alanıyla birlikte çalışmalarını Marksist ideoloji geleneğinden yola çıkarak analiz etmekte fayda vardır. Mamafih, günümüzde de yükselişte olan ve popüler bir söylem haline gelen demokrasi kavramı burjuva kamusal alanın oluşumu itibarıyla kamusal alan tartışmalarının çekirdeğini oluşturmaktadır. Buna göre, kamu sözcüğü TDK'de: "Halk hizmeti gören devlet organlarının tümü, bir ülkedeki halkın bütünü, halk, amme, hep ve bütün" olarak belirtilmektedir (www.tdk.gov.tr, 2021).

Devletten ayrılmaya başlayan toplumun içerisinde hukuki değer taşıyan özel alanın kamusal alandan ayrılmasına yönelik Habermas'ın açıklaması şu şekildedir:

"Almancada, Latince *privatus*'tan iktibas edilen "*privat*"a (özel) ancak 16. yüzyılın ortasında rastlanmaktadır; bu sözcük, o zaman İngilizce "*private*" ve Fransızca "*prive*" ile aynı anlamdadır. Bu anlam aşağı yukarı şunu ifade eder: kamusal görevi olmayan, *not holding public Office or ficial position, sans emplois, que l'engage dans les affaires publiques*. Özel, devlet aygıtının alanı (1) dışında olmayı ifade eder; çünkü kamusal, bu arada mutlakiyetçilikle birlikte egemenin şahsından

1- Özel alan diye nitelendirilen, kamusal olanın karşısı konumunda olan bu alan, teknolojinin ivme kazanması sonucunda devlet ya da devletin ideolojik aygıtları ve teknolojik aletler aracılığıyla gözetim haline alınarak, bireyleri ev halinde bile yönetime, denetime tabi tutulmaktadır. Böylece gözetilmediği durumlarda bile kitleler davranışlarını sanki onları gözetleyen bir gözün varlığı hissiyle hayata geçirmektedirler. Ayrıca dijitalleşmenin de etkisiyle her an yanımızda olan teknolojik cihazlar kişisel verilerimizi "Big Data"da toplayıp, yapay zekâ yardımıyla hem analiz etmekte hem de özel olanı sanal ortam vesilesiyle kamusal ortama taşıyıp, yeni bir kamusal alanın oluşumuna da vesile olmaktadır. Dolayısıyla kavramların da anlayış ve yorumlanışı bakımından çağa uydurulması akabinde birtakım değişimler görülmektedir.

bağımsızlaşarak (2), nesnelleşmekte olan devlete ilişkindir. Kamusal topluluk (veya umum), the public, le public, “özel varlık”ların karşısı olarak, “kamu gücü”nü ifade eder. Devlet memurları kamusal şahıslardır, *public persons, personnes publiques*; kamusal bir görevleri vardır, yaptıkları işler kamusaldır (public Office, service public) ve devletin bina ve kurumları da kamusal olarak adlandırılır. Diğer yanda özel şahıslar, özel merciler, özel işler ve özel evler vardır; Gotthelf, devlet hayatının dışında kalan şahıslardan söz eder. Devlet ile ondan dışlanmış olan tebaaları karşı karşıya dururlar; devlet, bu yoruma göre, kamusal selamet için, diğerleri ise kendi özel yararları için çalışır.”

Bu ayırmadaki hatların daha da belirginleşmesi açısından Richard Sennett’in düşüncesinde kamu bir toplumun ortak çıkarı ile bir tutulup, 17. Yüzyıl sonlarından itibaren kamu ve özel alanın günümüz kullanımlarına benzeyen biçim almasıyla birlikte “kamusal” herkesin denetimine açık olanken, “özel” ise bireyin ailesi ve arkadaşlarıyla sınırları çizilen bir yaşam bölgesidir (Sennett, 2013, s. 32). İngiliz ahlak felsefecisi olan Joseph Butler de, her insanı kamusal ve özel olmak üzere iki tür yetisine göre değerlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır (Sennett, 2013, s. 32). Habermas’ın kamusal alan modelinin altında saklı duran ideolojik ülkü, yüzyıllar boyunca geçerliliğini koruyabilecek olan zihinsel ve tarihsel bir sürekliliğe sahiptir (Habermas, 2018, s. 61).

1.1. Kamusal Alan Kavramının Tarihsel Süreçteki Gelişimi ve Burjuva Kamusal Alanının Oluşumu

Kamunun yapısal dönüşümünün, devlet ve ekonominin dönüşümüne paralel olarak ilerlediğini öne süren Habermas’ın (2018, s. 25) ilk hedefi batı Avrupa ülkelerinin 18. ve 19. Yüzyılın başından beri gerçekleşen gelişmelerin tarihsel bağlamda ele alarak, burjuva kamusunun tipini açıklamaktır (2018, s. 15). Bu bağlamda İngiltere, Fransa ve Almanya’daki yaşanan gelişmeleri takipte olan Habermas, tarihsel süreçte yaşanmakta olan bu gelişmeleri kurumsal, söylemsel ve yapısal olarak üç şekilde açıklamaktadır. Ancak burjuva kamusal alanının oluşumuna zemin hazırlamakta olan Sanayi toplumu öncesine de bakmak gerekmektedir.

Ticaret ağının yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte uzun mesafeli ticaret yolları yeni pazarların oluşmasına ve mali sermaye tekniklerinin de gelişmesine vesile olmuş, borsa adı altında kurumlaşmaya başlamış ve aynı zamanda malların dolaşımının yanı sıra haber niteliği taşıyan olayların da paralel bir şekilde doğru bilgiye ulaşma çabası içerisinde yanında taşınmasına neden olmuştur (Habermas, 2018, s. 75-76). Böylece borsanın kurumlaşmasının sayesinde basın ve haberleşmenin sürekliliği de sağlanarak farklı kurumlaşma arenasının oluşması yolunda ilerleme kaydedilmiştir. Tarihsel süreç içerisinde burjuva kamusal alanının oluşumunu sağlayan etmenler arasında sınıf ilişkileri, hukuki, siyasi, ekonomik, sanat dünyasındaki gelişmeler yer almaktadır (Onat, 2013, s. 66). Avrupa’da kapitalist sistemin gelişmesine vesile olan kurumlar büyük ölçüde bankalardır. Yaşanan bu gelişmeler Sanayi Toplumundan önce oluşmaya başlamış, modernleşmeyle birlikte giderek hız kazanmış ve yine zaman içerisinde siyasi bir boyut kazanmıştır. Burjuva kamusunun özel alanın parçası olarak kalması devlet ile toplum arasındaki husumetin arenasında da devam etmiştir (Habermas, 2018, s. 251). Bu ayrışma Orta çağ döneminde gerçekleşmiş, feodal düzen yerini Rönesans’la birlikte monarklara bırakmış ve artık temsili kamu saraya sıkışmış vaziyette toplumla olan bağıını silik hale getirmiştir (Habermas, 2018, s. 70). Böylece burjuva kamusu yerini belirginleştirmeye çalışırken idarenin almakta olduğu kararlar ya da önlemler de kapitalist üretim tarzına uygun bir şekilde gelişmekteydi. Bu durum giderek liberal anlayışın yükselmesine olanaklı kılmıştır. Dolayısıyla yeniden üretim süreci özelleşmiş, bireysel ekonomi aile yaşantısının varoluşu olarak kendisini biçimlendirmiş ve günümüzde de kamusal-özel alanların sınırlarının belirginleşmesini sağlamıştır. Çünkü ticaret gelişirken bir yandan da zanaatkarlar satış maksadıyla tüketim ürünleri üretmeye başladılar; yerlerini derebeylerin şatolarının ya da manastırların çevrelerine konumlandırarak, kentli haline dönüştükten sonra zenginleşmeleri dolayısıyla seçkinlerin aralarına katılmış, vergiye tabi tutulmuş ve böylelikle hem hukuki ayrıcalıklar kazanmaya

2- Ayrıca, kalabalığı boyunduruk altına almakla, toplumu yönetmek arasında bir ayırımı olduğunu belirten Rousseau, dağınık bir halde yaşamakta olan insanların sayılarının önemli olmadığını asıl mühim olanın birbiri ardınca tek bir kişinin egemenliği altına girdiklerinde artık ortada ulusla başkanı değil, efendi ve köleleri vardır (Rousseau, 2013, s. 12).

başlamışlar hem de derebeylerin ya da kralların yönetimine ve yargı gücüne bağlı kalmışlardır (Onat, 2013, s. 68). Ayrıca önem arz etmekte olan şirketlerin üzerlerindeki siyasal baskı sonucu tekel konumu elde ettikleri vesilesiyle dış ticaret pazarının açılması ve giderek genişlemesi zaman içerisinde içerideki sanayi sermayesinin hizmetine girmesiyle birlikte dış ticaret kendiliğinden değil, yerel bölgede yaşamakta olan halkın iş gücünü hareketli kılmasını olanaklı hale getirdiği ölçüde zenginliğin kaynağı olarak gösterilmekteydi (Habermas, 2018, s. 80).

Seçkinler ve o dönemdeki kraliyet mensupları da evlilik yoluyla kendi aralarındaki ilişkilerini kuvvetlendirerek düzenlerini sağlamışlardır. Böylelikle kamusal alan orta çağ döneminde derebeylerin ya da kraliyet mensuplarının şatoları ve sarayları olarak nitelendirilmektedir. Yani o dönemdeki kamusal alan olarak adlandırılan saraylar ya da şatoların işlevi siyaset yapmaktan çok kendi otoritelerinin güçlenmesini sağlamak ve böylelikle kamuoyu üzerinde meşruiyet kazanmasıdır.

2. Tüketim Toplumu ve Tüketim Nesnesi Olarak Beden

Modern kapitalist sistem içerisindeki ekonominin örgütlenmesi ve üretimin yalnızca piyasa için olması akabinde metalar insanların arzularını ya da ihtiyaçlarını karşılamak yerine daha fazla kar ve sermayenin oluşturulması yönündedir (Adorno, 2011, s. 14). Max Horkheimer, akıl teriminin insanlara pragmatist bir yaşam sunmakta olduğunu, araçlar ve amaçlarla ilgili olduğunu ifade ederek, bu durumu öznel (araçsal) akıl olarak belirtmektedir (Horkheimer, 1998, s. 55). İnsanların sahip olduğu değerlerin ve inançların; nesnenin ya da düşüncenin pragmatist oluşu öznel aklın gözünden bakıldığında kişisel ve toplumsal çıkarlara yönelik hizmet edişinden kaynaklanmaktadır. Öznel akıl nesnel akla içkindir. Öznel akıl dünyayı parçalara böler, ayrıştırır ve tümdengelim yoluyla açıklamaya çalışmaktadır. Nesnel akıl ise insan ile doğayı bir bütün olacak şekilde kavrayarak, parça bütün ilişkisini kurar ve görünenin ardındaki görünmeyeni görmeye çalışır, tümevarımsaldır. Dolayısıyla günümüz kapitalist sistemin direği sömürü olduğundan ve bu sömürünün sürekliliği için sosyopolitik düzenin manipüle edilmesiyle insan ilişkileri modern çağda pozitivist yöntem ile tasarlanarak sistem için konformist hale getirilmektedir (Dönmez, 2020). Böylelikle toplum içerisinde ya da ontik bağlamda, birey, kendisini mutlu etmesini ve var olmasını sağlayan şeyin tüketmek olduğu yanılmasına kapılmaktadır. Mutluluk kavramının ideolojik gücünün toplumsal ve tarihsel süreç içerisinde modern toplumda eşitlik söylemine hayat verdiğinden, onu derleyip düzene soktuğundan ileri geldiğini belirten Baudrillard, aynı zamanda mutluluk kavramının eşitlik söyleminin aracı konumuna gelebilmesi için de ölçülebilir olması gerektiğini belirtmiştir (Baudrillard, 2013, s. 48). Bir diğer öngörülebilirlik ve hesaplana bilirlilik de Max Weber'in sanayi kapitalizminde ortaya çıkardığı şekilde anlam kazanmaktadır. Başka deyişle, yasalar çerçevesinde tanınmayan devletin yapmış olduğu müdahaleler aslında yasaya uygun olmadığı gerekçesiyle değil de öngörülemez olacakları ve kapitalist olan özel zatların rasyonelliğinin ölçüsünden yoksun olacakları için çıkarlarına ters düştüğünden kötü olarak değerlendirilmektedirler (Habermas, 2018, s. 166). Mutluluk kendisini nesneler aracılığıyla görünür kılmak zorundadır. Adorno ve Horkheimer'in perspektifinde doğada bulunan diğer nesneler gibi birey de modern kültür içinde nesneleştirilmekte ve bunun sonucunda beden, yönlendirici gücün özü olan zihinden ayrı tutulması dolayısıyla küçümsenerek köleleştirilmesinin yanı sıra aynı zamanda yasak ve yabancılaşmış olarak da arzulanmaktadır (Theodor Adorno, 2014, s. 309). Habermas, Weber'in bu bağlamda yapmış olduğu analizini ve dolayısıyla onu kabul etmekte olan Adorno ve Horkheimer'in başarısızlıklarını şeylerin rasyonalizasyon süreçlerini özne ve nesne yoluyla kavradıklarını ileri sürerek, dil felsefesine dayanmakta olan iletişimsel eylem teorisini geliştirir ve onların aksine alternatif rasyonalite teorisinin oluşturulabilmesinin yolunun araçsal olmayan terimlerle de inşa edilebilmesi olduğunu öne sürer (Cevizci, 2019, s. 1222). Dolayısıyla bu yolda ilerlerken bilişsel çıkarlar teorisine başvuran, bilginin bilen öznenin kurucu ögesi olduğunu kabul eden,

bu bağlamda Kant'ın ise transandantal yaklaşımını reddeden Habermas, deneyimin nesnelerin yapısını belirlemekte olan bilginin, türlerin gelişiminin ortaya çıkmakta olduğu tarihsel maddi koşullar olduğunu savunmakta ve aynı zamanda insanın deneyimlerini a priori, bilişsel ve özgürleşme istenci olarak üç kategoriye ayırması sonucunda da insan varlığının maddi varoluşu gereği nesnelere hükmederek onları yeniden üretmek zorunda olduğunu öne sürmektedir (Cevizci, 2019, s. 1223).

3. Pierre Bourdieu'un Simgesel Şiddeti

Pierre Bourdieu'nun simgesel şiddet kavramı herhangi bir sosyal yapının içerisinde bulunan ve geçmişten günümüze toplum tarafından görev ya da rol niteliği arz eden, rıza gösterilen şiddet türüdür. Şiddetin ve gücün eşdeğer olduğu bu durumda insanlar sorgusuz sualsiz simgesel şiddete boyun eğmekte ve bu bağlamda fiziksel şiddete başvurulma riskini de içerisinde barındırmaktadır. Bourdieu'nun simgesel (sembolik) şiddet kavramına odaklanıldığında gündelik yaşam pratiklerinde karşımıza çıkmakta olan habitus, sermaye ve simgesel şiddet kavramlarıyla karşı karşıya gelinmektedir. Bireylerin toplum içerisinde karşılaşmakta olduğu bu fenomenler geçmişten günümüze farkında olarak ya da olmayarak şiddetin her boyutunda kendisini göstermektedir.

Şiddet kavramının en çıplak halini Michel Foucault gözler önüne sermektedir. Bedene yönelik yapılan şiddet Hapishanenin Doğuşu eserinin birinci (azap) ve ikinci (ceza) kısmında yer almaktadır. 18. Yüzyılın ortalarında kilisenin önünde Damians, Fransa kralını öldürme teşebbüsü dolayısıyla suçunu kabul ettirilmeye mahkûm edilmiş ve bunun sonucunda vücudunun çeşitli yerleri kerpetenle çekilmiş, kızgın yağla yakılmış ve atlar vasıtasıyla vücudu parçalara ayrılmıştır (Foucault, 1992, s. 3). Klasik dönem (18. Yy ortalarından 19. Yy ortalarına kadar olan dönem) boyunca beden iktidarın nesnesi konumundadır ve bedene itaatkâr, manipüle edilebilen, becerikli hale dönüştürülebilir bir organizma olarak bakılmaktaydı (Foucault, 1992, s. 168).

Günümüzde Bourdieu'nun oluşturduğu teorisinden yola çıkıldığında; devletin gücünü kullanan siyasal iktidar ya da otorite sahipleri halkı kendilerine karşı ayaklandırmaktansa onları konformist hale getirerek, konfor alanlarının içerisinde kalmaları sağlanmaktadır. Yani devlet iktidarı kendi oluşturmuş olduğu yasalar çerçevesinde gücünü belirli normlar tarafından yürürlüğe koymaktadır. Bu noktada Louis Althusser'in DİA'sında da bahsettiği belirli normların uygulanışını kolaylaştırmakta olan polislerden söz etmek gerekir. Nitekim Foucault'nun çalışmalarında yer almakta olan hapishane, ıslahevleri gibi kapatılma durumlarında ve devlet eliyle uygulanmakta olan şiddetin belirlenmesinde yasalar rol oynamaktadır. Bu bağlamda aynı zamanda biyo-iktidar kavramına da odaklanan Foucault, çalışmalarındaki analizlerinin özünde de yine bu iktidar biçimi yer almaktadır. Böylece beden disipline edilebilmektedir. Arendt'e göre ise konu bağlamında ele alındığı gibi şiddet devlet erkinin ayakta kalmasına yardımcı olan bir etken değil, iktidarın elden gittiği zamanlarda yönetimde kilerin kendi vatandaşlarına uyguladığı kötü bir eylem biçimidir (Özsöz, 2009, s. 32). Aynı zamanda Arendt, aşırı kalabalıklaşmanın canlıları tedirginliğe ve saldırganlığa sürüklediğini varsayar (Arendt, 2006, s. 67). Arendt'e göre (2006): "... İktidardaki her gerilemenin şiddete açık bir davetiye olduğunu biliyoruz ya da bilmeliyiz. Hükümetler olsun yönetilenler olsun iktidarı elinde tutup da ellerinden kaymakta olduğunu hisseden herkes, kaybettiklerinin yerine şiddeti koymanın cazibesine direnmekte zorlanmıştır. Salt bu bile yeterli bir gerekçedir" (2006, s. 104).

Günümüzde ise artık eski dönemlerdekine (Foucault'nun Damians örneği) kıyasla bir şiddet uygulanmamaktadır. Bedenin kontrol altına alınabildiği gibi zihnin de tahakküm altına alınabilmesi anlayışı giderek önemli hale gelmektedir. Şiddet, hem kurum ve kuruluşlar yoluyla uygulanmakta ve hem de fiziksel şiddetin yanı sıra ekonomik ya da psikolojik şiddetten de söz edilebilmektedir. Ekonomik bağlamda yaşanan eşitsizliğin getirmiş olduğu birtakım

sınıflar arası farklılıklar günümüzde de aynı kalarak sadece kılıf değiştirmiştir.

17. Yüzyıl Fransa'sında kamuya dahil olanlar, yani sanat ve edebiyatı izleyip, tüketenler ve bunlar hakkında yargıda bulunanlardır; aynı zamanda o dönemde kamu denince akla saray, yüksek burjuva takımının yanı sıra Paris tiyatrolarının loncalarını dolduran şehirli soylular gelmektedir (Habermas, 2018, s. 98). Çünkü şiddetin tarihsel süreç içerisinde giderek sembolik değer kazanması sonucunda fiziksel şiddet bir bakıma yerini tinsel bağlamda yozlaşmanın yerine bırakmaktadır.

Bourdieu sosyolojisinde önemli üç kavramdan birisi olan habitus, bireyin ait olduğu sınıfının pratiklerini ve eylemlerini içselleştirmesidir. Yani sosyal yapı kişinin davranışlarına, giyim ve kuşamına ve düşüncelerine sirayet ederek, onu etkileyebilme potansiyeline sahiptir. Toplumsal yapıyla birlikte toplumsal ilişkilerin arasındaki bağı ortaya çıkaran bir düşüncedir. Egemenlik altında olan kişinin, egemen olan kişi tarafından hayranlığıyla ve bu egemenlik ilişkisinden doğan çıkarın, egemen olanın işine yaraması sonucuyla ortaya çıkmaktadır (Bourdieu, 1995, s. 198). Her sınıfa ait olanın kendi kategorisinde habitusa sahiptir. Toplumsal törelerde yer alan sınıflandırmanın vasıtasıyla, devlet iktidarı zihinsel yapıyı şekillendirir ve belirli ilkeler doğrultusunda ortak görüş ve düşünce biçimlerini dayatarak, ulusal kimliğin oluşmasına vesile olmaktadır (Bourdieu, 1995, s. 115).

Devlet erkinin kültür alanından faydalanmasıyla kendi sınırları içerisinde egemenliğini meşru kılmasının yolu okul sistemiyle gerçekleşmekte ve tarih, edebiyat gibi dersler sayesinde de bireylere vatandaşlık bilinci aşılanmaktadır. Bu durum her ulus devlet nezdinde görüldüğünden evrensel bir boyuta sahiptir. Devletin simgesel boyutunu anlayabilmek için bürokrasinin nasıl işlediğine dair bilgi sahibi olunması; devlet çalışanlarının, devleti kurmakla devletin ne olduğuna ve nasıl olması gerektiğine ilişkin ve aynı zamanda devleti var eden edimsel söylemi üretmekle ilgilenen hukukçuların yapısını çözmek gerekmektedir (Bourdieu, 1995, s. 129). Bourdieu'nun sembolik (simgesel) şiddet kavramı bazı durumlarda yanlış anlaşılmalara maruz kalabilmektedir. Bu yanlış anlaşılımların önüne geçebilmek için Bourdieu şöyle bir açıklamada bulunmaktadır: "Sembolik söylemi en yaygın anlamlarıyla algılandığında, fiziksel şiddetin rolünün, yani dövülen, tecavüze uğrayan, sömürülen kadınların unutturulmaya çalışıldığı, daha kötüsü de bu şiddet suçundan erkeklerin aklanmak istendiği düşünülmekte ve asıl amacın bu olmadığının anlaşılması gerekmektedir." Sonuç olarak simgesel şiddet, eğitimden kültüre, ekonomiden psikolojiye ve cinsel yaşamdan gündelik yaşamsal pratiklere kadar kendisini evrensel boyutta, geniş bir arenada sunmaktadır.

4. Lacan: Ayna Evresi ve Arzu Yoksunluğu

İnsan tümüyle organik bir yapıya sahiptir. Annenin gebe kaldığı andan itibaren bebek özne konumuna gelmekte ve benlik algısı da bebeğin gelişme evresi ile birlikte ortaya çıkmaktadır. Organik yapıya sahip olan insanın ilk yıllarında ana rahmindeyken bile duyabilmesi, tat alabilmesi özne olarak organik yapısının bir göstergesidir. Anne ile bebeğin birbirinden bağımsız olmadığı gibi aralarında bir fark da yoktur. Gelişim çağında olan bebek zaman içerisinde kendisini tanımaya başlamasıyla anneden ayrı olduğunun farkına varmaktadır. Dolayısıyla anneden çıkan bebek anneyi nesne olarak algılamakta ve dış dünyayı da bir nesneler dünyası olarak kavramaktadır. Bu bağlamda bebek için kendi dışında olan nesneler dünyası benden ayrı ve tecrübe edilecek olan bir dünyanın olduğunu ortaya çıkarmaktadır. Sartre için nasıl ki varoluş özden önce gelir ve zaman içerisinde kendisini nasıl yapar ve o şekilde olursa, bilinçdışını araştırmak için psikanaliz ile dilbilim arasında ilişki kuran ve bu bağlamda özne, arzu ve cinsellik kavramlarını inceleyerek Sigmund Freud'un psikanaliz anlayışını daha da ileri safhalara taşıyan Jacques Lacan'da özneyi kuran şey söylemlerdir. Lacan'ın da Sartre gibi varoluş problemleriyle ilgilendiği aşıkardır. Ancak Lacan temel olarak psikanalizi ele almıştır. Bilinçdışının bir dil gibi yapılandığını öne süren Lacan

psikanalizinde (2013, s. 215), kültürel öğelerin içerisinde dünyaya gelen özne söylemler ve simgesel düzen tarafından inşa edilmektedir. Bu simgesel düzen toplumun değerlerini kapsamakta ve böylelikle öznenin inşası durumunda da karşımıza çıkan “öteki” kavramı bilinçdışını ortaya çıkarmaktadır. Lacan’da arzu, ötekinin arzusudur (Lacan, 2013, s. 249). Michel Foucault ise, özneyi inşa edenin ve onu tahakkümü altına alanın iktidar kavramı olduğunu öne sürer. Özne burada iktidar karşısında nesne konumuna gelmektedir. Heidegger de (2004) dil sorununu en ünlü yapıtı olan Varlık ve Zaman’da varoluşçuluk üzerinden irdeleyerek; söylemi ve konuşmayı Dasein için önemli bir kurucu öğe haline getirmiştir (s. 236-237). Burada söylenebilir ki özneleşme sürecinde birey ya köleleşir ya da özgürleşir.

Bebek altı aylık geçen süreden sonra aynada kendisini görür, tanır ve bu görüp tanımayı eylemlerine yansıtarak, kendisindeki/öznedeki özdeşleşme sonucu bir dönüşüm başlamış olur (Castanet, 2017, s. 19). Bebek aynaya baktığı andan itibaren ortaya çıkan özdeşleşme sonucunda benlik denilen kavram da nesneleşmeye tabi kılınarak egonun oluşumunu tanımlamaktadır. Bu durum Yunan mitolojisindeki kahraman olan Narkissos’un hikayesiyle benzerlik göstermektedir. Narkissos da tıpkı bebeğin aynadaki kendi yansımalarını görmesi gibi o da sudaki yansımalarını görür ve kendisine âşık olur. Çocuğun bu evresinde narsisizm baskın bir durumdadır ve benliğin gelişmesine vesile olur. Benliğin oluşumu bebeğin ayna evresinde oluşmaya başlamaktadır. Benlik kavramı öznenin tüm algısıyla, düşüncesiyle ve duygusuyla olan etkileşimlerinin değerlendirilmesi sonucu ortaya çıkmaktadır (Betül Aydın, 2014, s. 289). Nitekim bilinç dışı devreye girmektedir. Bu bağlamda Narkissos, kendisine âşık olduktan sonra eriyip yok olması üzerine bu narsisçe olan davranışı ölümü de beraberinde taşımaktadır. Her canlı varlık hücrelerden meydana gelmektedir. Bu hücreler canlı olan varlıkta bir yandan ölürken diğer yandan çoğalmaya devam eder. Hücrelerden meydana gelen insanın anatomisine bakıldığında da yaşam ve ölüm hep bir arada süreklilik içerisinde.

Hegel’in görüşlerini Marx nasıl ters yüz ettiyse, Freud ve James Joyce gibi tanınmış zatlardan etkilenen Lacan da dünyadaki karmaşıklığı görüp, anlamlandırarak kendi anlaşılması zor olan diliyle açıklamaya çalışmıştır. Lacan için insanın kendisini deneyimler yoluyla geliştirmesi argümanı kabul edilemezdir. O, daha çok deneyimin yerine “arzu” fenomenini koymaktadır. İnsanları yönlendiren, değiştiren deneyim değil arzulardır. Yani dil gibi yapılanan bilinç dışının da devreye girmesiyle insanın kişiliğini, kimliğini ve/veya dünya görüşünün belirlenmesi arzular sayesinde. Bu durum insanı daha fazla tüketime yönlendirmektedir. Birey, varoluşu gereği doyumsuz bir varlık olarak kendisini var eder; sahip olduğu nesneye ulaştıktan ve onu tükettikten sonra -bu tüketim sadece maddi anlamda değil, tinsel bağlamda da yok oluşu yanında taşımakta- daha başka alternatifler aramak için yeni şeylere yönelmektedir. Dolayısıyla aynı zamanda yaşanılacak olan “yoksunluk” kaçınılmazdır. Mamafih, bu noktadan sonra Lacan’ın a nesnesi (objet petit a) olarak bilinen teorisine değinilmek konuyu muktedir kılacaktır. Ancak Lacan, teorilerini üretirken matematik, dil ve yapısalcılıktan yararlandığı için a nesnesi geniş bir yorumlanma açısına sahiptir; nitekim anlaşılması da oldukça zor olduğundan üzerine uzun uzadıya düşünmekte fayda vardır. A nesnesi bir eksikliği, ulaşılamayanı temsil etmektedir. Freud’un arzunun kayıp nesnesinden yola çıkarak kendi eksik olanını ifade etmek için a nesne teorisini üreten Lacan, bütün saf yaşam içgüdünün temsilcisi olarak yine a nesnesini göstermektedir (Lacan, 2013, s. 209). Saf yaşam içgüdü olarak libidodan bahsederken aynı zamanda özelliği var olmamak olan, ama organ olmaktan da geri adım atmayan organ, yani bölünse de ölümsüz olan amip ve lamel gibi canlıların aksine dil alanına giren diğer canlı varlıkların cinsiyetli üreme döngüsüne tabi olduklarından bu canlıların elinden ölümsüz yaşam alınmıştır (Lacan, 2013, s. 209). A nesnesinin eksik oluşu arzunun tatmin olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır. Yasak olan birçok şey arzu edilen bir hal almakta ve tıpkı herhangi bir yiyeceğin sevilip de yenmemesi gibi. Yani Lacan’a göre, arzu nesnesi arzunun nedeni olmakta; arzunun nedeni olan bu nesne de dürtünün nesnesi konumuna gelmektedir (Lacan, 2013, s. 257). Dolayısıyla dürtü kendi tatminini aramakta ve “arzu” saf dışı kalmaktadır.

5. Karl Marx'ın Yabancılaşma Teorisi Bağlamında Homo Economicus'un Önemi

Avcı-toplayıcı, burjuva icadı olan Homo Economicus'tan farklı olarak, topladıkları şeyleri aralarında paylaşıyorlar, herhangi bir ekonomik plan yapmaksızın topladığı ürünleri kısa zaman içerisinde tüketiyorlar ve bu avcı-toplayıcı kesim doğal kaynaklara güvendiğinden ekonomi politığın özünü de bilmezlerdi (Baudrillard, 2013, s. 70). Dolayısıyla üretim araçları, iş saatleri, devletin gücünü kullanan siyasal iktidarların ya da toplumun dayatmakta oldu normlar olmadığından "çalışma" eylemi gibi nitelendirilebilecek durum da söz konusu olmamaktaydı.

Hegel'de yabancılaşma, insanın tinsel anlamda boşluğa sürüklenmesine sebep olan, hayatın ne anlama geldiği bilincinden uzak duruşunu ve böylece öz benliğine yabancılaşması olarak kavrar. Marx'la birlikte yorumlanan bu kavram tarihsel materyalizmin ayak izlerini takip etmesi, Das Capital eserinin merkezine yerleştirmesi ve bunu üretim-tüketim ilişkisiyle değerlendirmiş olması sonucu bireylerin gündelik yaşamlarında somutlaştırarak görünür kılmaktadır. Marx'ın sahip olduğu düşüncesi ekonomiden politikaya ve tarihin yanı sıra en önemlisi de felsefe alanında kendisini göstermektedir ve sosyolojisini anlamak için bilinmesi gereken en önemli kilit nokta ise sınıf ve modern üretim ilişkileridir. Ona göre, herhangi bir toplumun felsefesini, sanatını, ekonomisini, politikasını, dinini ya da hukuk sistemini anlamanın yolu ilgili toplumun üretim güçleriyle birlikte iktisadi yapısının doğasını da özümsemekten geçmektedir (Cevizci, 2019, s. 861). Böylelikle Kapital eserinin birinci cildinde meta konusuna değinen Marx'ın bu meta analizi insanın yabancılaşmasına yönelik de bir analiz olarak değerlendirilmekte ve mamafih, Hegel ve Feuerbach'ın tersine o, yabancılaşma olgusunu maddi temele dayanmakta olan toplumsal süreçlerle açıklamaya çalışmaktadır (Uluç, 2020, s. 30). Feuerbach'a göre, birey, kendisini özne olarak inşa ederken nesneler bireye dışsallaşmakta ve ondan bağımsızlaşarak, yine bireyi tahakkümü altına almaktadır (Uluç, 2020, s. 34).

İnsan kapitalist sistem içerisinde doğaya ve kendi doğasına, ürettiği mallara, emeğine ve diğer insanlarla olan ilişkilerinin yanı sıra en önemlisi yaşama karşı yabancılaşmaktadır. İnsan medeniyetinin tarihi boyunca bedensel ve zihinsel emek arasındaki bölünme kent ile kırsalın birbirinden ayrılmasıyla somutluk kazanmaktadır (Karl Marx, 2013, s. 56). Bu da sanayi sektörünün gelişim göstermesi sonucu sanayi toplumunun oluşmasıyla ilişkilidir. Dolayısıyla modern toplumda yaşamakta olan tüm bireyler yeteri kadar sermayeye ya da üretim araçlarına sahip olamamaktadır. Böylece sınıf farklılıklarının yanı sıra insanlar yaşamlarını idame ettirebilmeleri için emeklerini satmak zorunda kalmakta, emeklerini satmakta olan bireyler de ortaya çıkan ürünleri ötekileri için üreterek meta dolaşımını sağlamış olmaktadır. Nitekim insan ilişkileri aslında meta üretimi ilişkileri bağlamında gerçekleşmektedir. Meta ilişkileri görünürlük kazanırken bu bağlamda bedenün güzellik, moda, seks işçiliği gibi birden fazla arenalarda da yer alması konuyu asıl amacından saptıracağından farklı bir çalışma konusu olarak değerlendirilebilir. Nitekim üretim ilişkileri dolayısıyla fiziksel olarak beden metaya dönüştürülmektedir.

Yabancılaşma kavramını Hegel tinsel olarak, Marx da her ne kadar maddi temellere dayandırmış olsa da modern topluma bütüncül perspektiften bakıldığında her iki düşüncenin sentezi iki filozofun birlikteliğini sağlamaktadır. Modern insan rasyonalite ilkesi tarafından kuşatıldığı için kendi mutluluğunu aramaya ve bütün önceliklerini arzu ve tatminlerini sağlayacak olan nesneye yönlendirmektedir (Baudrillard, 2013, s. 72). Yabancılaşma, ekonomi politik ile ilgili yazılar içeriğinde hangi nesnelerin mal olarak satılabileceği, transfer edileceği anlamlarını da taşımaktadır (Swain, 2013, s. 8). Ekonomik boyutuyla ele alındığında insan varlığının ihtiyaçlarını karşıladığı sürece herhangi bir nesne faydalıdır ve bu ihtiyaç arzusunun sürekliliği olduğundan sonu yoktur. Herhangi bir şeyin, nesnenin yararlı oluşu, onu, kullanım değeri haline getirmektedir (Marx, 2003, s. 46). Nitekim tüketime, yani gerekli ihtiyaçtan fazla olan tüketime alıştırılan modern toplumdaki öznel aklın dominant oluşu, Adorno ve

Horkheimer'in araçsal akıl teorisinde de yorumlandığı üzere hem rasyoneldir hem de pozitivist bilim anlayışının bir ürünü olduğu için doğayı ve insanı nesneleştirerek değersiz kılmaktadır. Bu anlatılardan yola çıkılarak söylenebilir ki yabancılaşma kavramı hem özne ile nesne hem de bilinçle şeyler arasında olan ilişkinin bozulmasıdır. Böylece özne ötekileştirilmektedir.

Marx'ın yabancılaşma teorisini dört ana başlıkta ele alabiliriz:

1. Çalışan ilk önce kendi emeğine yabancılaşmaktadır.
2. Çalışan, emeğini burjuvaya satmasıyla birlikte üretim araçları aracılığıyla ortaya koyduğu ürüne ya da nesneye yabancılaşır.
3. Çalışan üretim sürecinde diğer kişi ya da kişilere yabancılaşır.
4. Son olarak da insan kendi tabiatına, kendi varoluşuna yabancılaşır.

"İşçi yaşamını nesneye koyar. Ama o zaman yaşamı artık kendisinin değil, nesnenindir. Demek ki bu etkinlik ne kadar büyükse, işçi o kadar nesnesizdir. O, emeğinin ürünü olan şey değildir. Öyleyse bu ürün ne kadar büyükse, işçi o kadar az kendisidir. İşçinin kendi ürünü içinde yabancılaşması, yalnızca emeğinin bir nesne, dışsal bir varoluş durumuna geldiği anlamına değil, emeğinin kendi dışında, ondan bağımsız ona yabancı ve onun karşısında özerk bir erk durumuna gelen bir varlık olarak var olduğu ve nesneye geçirdiği yaşamın, hasım ve yabancı bir yaşam olarak ona karşı çıktığı anlamına gelir" (Marx, 2003, s. 22).

Yabancılaşma kavramının ilk kaynağı Hegel ve Marx'tan da öncesine dayanarak, Helenistik-Roma döneminde sonuncu olarak ortaya çıkan Plotinos'un kurmuş olduğu Yeni-Platonculuk felsefi akımıdır.

5.1. Küresel Sistemde Homojenleşen Üretim ve Tüketim İlişkisinin Bireye Etkisi

Küresel sistem olan kapitalizm, homo economicus tipolojisine dayandırılmaktadır. Dolayısıyla insanların da buna uyumlu bir tavır takınmaları toplumsal erkler sayesinde sağlanmaktadır. Bu uyum eskisi gibi şiddet yoluyla değil rıza ve meşruiyetin sağlanması aracılığıyla hayata geçirilmektedir.

Sanayileşmenin getirmiş olduğu giyim mecrasında hızlı bir şekilde seri üretime geçilerek, kalıpları önceden hazırlanmış kıyafetler birden fazla makinelerin yardımıyla az zaman içerisinde satışa sunulmaktadır. Bu durum sadece giyim alanında da değil, insan ihtiyaçlarının bütün kesiminde yer almaktadır. Örneğin; alt sınıf kategorisinde yer almakta olan tüketici aile ve/veya birey üst sınıftaki kişilerle benzer ürünlerin daha ucuzunu tükettikleri dolayısıyla prestij kazanmasalar da yine belirli bir doyum noktasına ulaşarak, tatminkâr davranmaktadırlar. Yani her ne kadar sınıf farklılıklarından ya da eşitsizlikten söz edilse de kendi sınıfına ait olanlar tarafından -Bourdieu sosyolojisindeki habitus kavramı- kullanılmakta olan metalar her nihayetinde aynılık göstermektedir. Bu bağlamda reklamcılık ya da bu gibi diğer yöntemler aracılığıyla standartlaştırılmış olan tüketim kalıpları metalaşma sürecinde ekonomik gelişme için faydalı olurken, diğer yandan benliği tasarlarlarken, hayat tarzlarının da oluşmasını etkilemektedir (Giddens, 2010, s. 247). Bu aynılaşıma bununla da sınırlı kalmamaktadır. Özellikle günümüzde mimari yapılarda da göze çarpmakta olan tek tipleşmenin getirdiği aynılık, özellikle şehir yaşamında ya da modernite anlayışının etkisiyle evlerin iç tasarımlarına kadar yansımaktadır. Odaların işlevleri, televizyonun konumlandırılması ve/veya plaza binalarının çizimlerinin standart konuma getirilişi görünüm olarak her ne kadar insanlara cazip gelse de altından başka sonuçlar da çıkabilmektedir. Mamafih, birey ve aile iş yaşamı dışında özel hayatlarında da tek tipleştirilmektedir. Giyim kuşamdan, eğitime, ekonomiden kültüre hatta ve hatta davranışlardan düşünce yapılarına kadar insan varlığına etki etmektedir. John Stuart Mill, bireyin anlık yapmakta olduğu davranışları sayesinde karakterinin kitap gibi okunabildiğini kabul ederek, etnoloji bilimini olumlamaktadır (Sennett, 2013, s. 196). Dolayısıyla teknolojinin ivme kazanması kamusal-özel alanlara da etki etmektedir. Nitekim kamusal alan ile özel alan birbirine geçmiş durumda ve yine Arendt'in kamusal alan yaklaşımı böylelikle somutluk kazanmaktadır. Teknolojinin işleyişini göz ardı etmemek

gerekmektedir. Evlerimize kadar girip, entegre olmakta olan dijital cihazlar aracılığıyla özel alanlar kamusal alanla -yeni kamusal alan olan sanal meca- iç içe geçmektedir. Sonuç olarak insan doğası ve gündelik yaşam pratikleri homojenleşmeye maruz kalmaktadır.

B. YÖNTEM

1. Çalışmanın Amacı ve Önemi

Nitel araştırma yönteminin kullanıldığı bu çalışmanın temel amacı Habermas'ın kamusal alan anlayışının tarihsel süreç içerisindeki yapısal dönüşümüyle birlikte kültürel bir varlık olan insanın doğasının da modern çağ adı altında hem anlamaya hem de nasıl bir dönüşüm geçirmekte olduğunun altını çizmeye yönelik bir çalışmadır. Çalışmada yer alan ve toplumu oluşturan bireyin gündelik yaşamda bulunduğu her eylem ekonomiden politikaya, eğitimden kültüre değin etkilenmektedir. Böylece toplum içerisinde kendisini var etmeye çalışan birey kimlik veya ötekileştirme problemleriyle yüzleşmek zorunda kalmaktadır. Ötekiyle olan benzerlikler ve değişiklikler üzerine kurularak, toplumsal ve bireysel kimliğin birbirleriyle olan ilişkisi sonucunda doğan bu iki kimliği birbirinden ayrı tutmak mümkün olmamaktadır (Şimşek, 2002, s. 31).

Bilimsel yaklaşımları içinde barındıran bilinçdışıyla ilgili psikanaliz çalışmaları bu çalışmanın ana hatlarını belirleyen unsurlardan birisidir. Dolayısıyla bütün bu süreçlerden geçen modern insanın bilinçdışı tarafından dönüşüme uğrayan kültürel kavrayışıyla birlikte kamusal alanın da yine yapısal bir dönüşüme uğramaktadır. Bu çalışmanın kavramsal çerçevesini oluşturan; Jürgen Habermas, Jean Baudrillard, Pierre Bourdieu, Karl Marx ve Jacques Lacan gibi çeşitli teorisyenlerin görüşlerine de yine bu bağlamda çalışma kapsamında yer verilmekte ve bu durumu irdelemek bu çalışmanın bir diğer temel amacını oluşturmaktadır. Nitekim Marshall McLuhan tarafından literatüre kazandırılan "küresel köy" kavramına yine bu çalışma kapsamında yer verilmektedir. Antony Giddens'a göre (2010), kamusal alanın devlet iktidarının etkisinde kalmasıyla birlikte bireyin ya da ev halkının yaşamı da bundan etkilenmektedir. Bu da şu araştırma sorusunun/sorularının ortaya çıkmasına vesile olmuştur:

1. Araştırma sorusu: Devlete ve özel sektöre bağlı olarak iş yapan kurum ve kuruluşların sunduğu sosyal ve ekonomik olanakların yanı sıra bu olanaklardan yeteri kadar fayda sağlayamayan kişi ya da kişilerin kamusal alanlardaki gündelik hayatları ne şekilde etkilenmekte ve /veya yönlendirilmektedir?
2. Araştırma sorusu: Burjuva kamusal alanının oluşumunda devlet erkinin bu süreç içerisindeki üstlenici rolü nedir?
3. Araştırma sorusu: Tek tipleşen bireylerin düşünce ve davranışlarında yaşanan değişimler ve dönüşümler toplumu nasıl etkilemektedir?

Bu çalışmanın bir diğer önemi de şudur: Beden kontrol altına alınabildiği gibi zihin de kontrol altına alınabilmektedir. Günümüzde teknolojinin her an yanımızda oluşu sayesinde artık bireysel bir meşruiyet söz konusu olmaktadır. Nitekim kişinin rızası olmadan yayınlanan görsel ve metinsel anlamdaki yayınlar kişilik haklarına yapılan saldırı olarak adlandırılabilir artık bunu kendi rızamızla sanal ortama taşıdığımızdan bu konuda da değişim ve dönüşümler söz konusu olmaktadır. Özel alanlarımız da bu sayede kamuya açık hale gelmektedir. Kamusal alanlar devlet iktidarının denetimi ve gözetimi altındadır. Lakin özel yaşamın gizliliği adı altında evlerimiz kamuya kapalı ve üçüncü şahıslarca ihlali sonucunda suç işlenilmiş sayılmaktadır. Nitekim internet ve sosyal medya sayesinde de kişinin kendi rızası sebebiyle yine özel hayatını kendi istediği kadarını ya da tümünü tanımadığı insanlara açabilmektedir. Bu da rızaya dayalı olduğundan herhangi bir suç ihlali sayılmayacak ve devletin ideolojik aygıtları ya da dijital gözetleme yoluyla denetim altına alınabilecektir. Dolayısıyla tüketim kültürünün de hız kazanması sonucunda McLuhan'ın ifadesinde yer alan Teksas'a mı

döndü sorusuyla karşılaşmakta ve bu teorisinin doğruluk payının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Burada siyasi irade bir nevi toplumsal meşruiyet rolüne bürünürken devlet iktidarı da bu toplumsal meşruiyet sayesinde otoritesini güçlendirmektedir.

Teknolojinin insan hayatını tahakküm altına alması sonucunda ortaya çıkan diğer bir unsur da küreselleşmedir. Böylece yersiz yurtsuzlaşan bireyin fiziksel olarak herhangi konumda bulunmuş olmasının önemi kalmamaktadır. Dolayısıyla bu çalışmada ele alınacak olan konu bağlamında ortaya çıkan soru: “Sınırları hayali çizgilerle çizilmiş bir kara parçasının sahip olduğu değerler nedir?”

2. Veri Toplama Aracı

Bu çalışmada “kamusal alan”, “yabancılaşma ve kimlik”, “tüketim toplumu” konuları adı altında yapılan ve teoriyi ön planda tutan çalışmalar; tarihsel süreçte burjuva kamusal alanın oluşumuna ve sivil toplumun kamusal alandaki yeri üzerine kurum ve kuruluşlar tarafından yazılan makaleler, yapılan araştırmalar ve kitaplar da dahil edilerek literatür taraması yapılmıştır. Yapılan literatür taraması sonucunda elde edilen bilgiler ikincil veri kaynağı olarak bu çalışmada kullanılmıştır. Bunun yanı sıra belge incelemesi adı altında yazılı kaynaklardan yararlanan araştırma sonucunda elde edilen bilgilerin irdelenmesiyle seçilmiş olan Habermas’ın *Burjuva Kamusal Alanı Kavramı Bağlamında Modern Disiplin Topluluklarında Yabancılaşma ve Kimlik Sorununa Ekonomi Politik Bir Bakış* başlıklı çalışmanın konusu için Jürgen Habermas’ın Kamusal Alanın Yapısal Dönüşümü isimli eseri birincil kaynak olarak seçilmiştir.

C. BULGULAR VE TARTIŞMA

Yukarıda verilen bilgiler doğrultusunda kamusal alanın yapısal dönüşümü sonucunda bireyde yabancılaşma ve kimlik sorununa yönelik yapılan analizlerin literatür desteğiyle ortaya koyulması aşağıdaki gibidir:

Teknolojinin gelişmesiyle birlikte bireyler kimliklerini sanal mecralarda oluşturmaya başlamıştır. Avrupa’da ortaya çıkan, toplumsal değerleri bünyesinde barındıran modernite kavramının asıl sorunlarından birisi kimlik ve özne sorununun yaşanmasıdır. Modernite kavramı hem bireyin hem de toplumun hayatını değişime ve dönüşüme uğratmaktadır. Mamafih bu kavramın ortaya çıkarmış olduğu kimlik ve özne sorunu aydınlanma felsefesi anlayışı sayesinde biçim kazanırken aynı zamanda insan varlığının varoluşundan itibaren geçmişten günümüze hala devam etmektedir. Nasıl ki kamusal alan tartışmaları sosyoloji ve psikoloji alanlarına dahil edilmekteyse kimlik sorunu da o kadar bu disiplinler tarafından tartışılmaktadır. Akademik disiplinler olan bu iki bilim dalı Giddens’in düşüncesine göre benliğin refleksivitesiyle yakından alakalıdır. Çünkü yeni sosyal ortam ilişkilerini tecrübe edecek olan birey, dalında uzman olan kişiler tarafından yönlendirilme süreçlerine tabidir. Dolayısıyla benliğin özüne kadar yol kat eden modernitenin refleksivitesi toplum bazında değerlendirildiğinde bireyin yetişkinlik dönemine geçişindeki değişmekte olan kimliğinin sınır çizgilerinin belli olmasıyla birlikte aynı zamanda bu soyut sistemler sadece modernitenin kurumsal yanıyla değil, benliğin oluşum süreçleriyle de ilgilidir (Giddens, 2010, s. 51).

Birden fazla bilim alanına dahil edilmesi konuyu geniş perspektifte analiz etmeye yararken diğer yandan ise temellük edildiği konular bağlamında kavramın anlaşılması güçsüzleşmektedir. Psikanaliz ve modern psikoloji alanları, benliğin sui generis iç işleyişini kötülükle ilgili aşkın herhangi bir kaygı taşımaksızın kavrayan insanların kendilerinin edindiği bu korkulardan arındırabilecekleri ve arzularının dışında ussal yaşama katılma inancı üzerine kurulmuş bilim alanlarıdır (Sennett, 2013, s. 18). Michel Foucault, kimliği, bireyin kendisine attığı deneyimlerden yola çıkarak arzu, bilme, davranma ve/veya eyleme gibi kendi terminolojik söyleminde var olma şekilleri olarak değerlendirmektedir (Keskin, 2015, s. 14). Foucaultcu bir gözden bakıldığında özne, iktidar mekanizmalarının arzuları ve manipüle

etmesinin sonucuyla kurulmaktadır. Kimliğin oluşabilmesi için öncelikle “benliğin” yani öznenin oluşması gerekmektedir. Bu da nitekim, “ben kimim?” gibi varoluşsal bir soruya nasıl cevap verileceğiyle ilgili bir meseledir.

Kimlik kavramı, bireyin geçmişle ilgili özdeşimlerini, bugünkü rollerini ve geleceğe yönelik arzularını yaratıcı bir biçimde bütünleştirmesi üzerinde odaklanır. Bireyin geçmişinin sosyal tarihi ile bugünün ve geleceğin kültürel beklentileri arasında bağlantı kurar (Newman, vd. akt. Şimşek, 2002, s. 32).

Modernliğin ileri aşamalara erişmesiyle birlikte özel yaşama ait pek çok yeni araç ve unsur kamusal alana eklenilerek onun yapısını etkilemiş ve yeni bir platforma taşımıştır (R. Sennett akt. Şimşek, 2002, s. 31). Kamusal alan anlayışı da aynı zamanda dijitalleşme süreci içerisinde dönüşüme uğramaktadır. Dolayısıyla sanal ortamların kamusal alan olarak nitelendirilmesi de tartışma konusu olmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde incelenen kamusal alan kavramı sosyolojik ve psikolojik açıdan değerlendirilebilmektedir. Bu bağlamda çalışmada ele alınmakta olan önemli noktalar bireyin varoluşsal sorunlarına ışık tutmaktadır. Aynı zamanda bu sorunsallar aracılığıyla insan varlığı psikolojik açıdan da analiz edilerek, edinilen bilimsel bilgiler ışığında böylece karanlıklar aydınlığa kavuşturulabilmektedir. Nitekim tarihsel bağlamda yaşanmakta olan insan varlığının bu yaşamsal pratikleri ekonomik uzamda da kendisini görünür kılmaktadır ki bu durumda birey bir yandan benliğini oluşturmaya çalışırken diğer yandan üretim-tüketim süreçlerine tabi tutularak kendisine yabancılaşmaya başlamaktadır. Bu yabancılaşmayı Marx’ın ilgili teorisi muktedir kılmaktadır. Gelişmekte olan kent ve burjuva sınıfı yaşantısına denk düşen yaşam tarzını benimsemek sancılı ve adil olmayan bir süreçten geçmiş; insanlar kaygı içerisinde bu yeni düzenle ve aile, arkadaş gibi özel hayat arasına sınır çizerek, konuşma ve/veya giyim tarzları ortaya çıkarmıştır (Sennett, 2013, s. 35). Giddens, kaygıların sadece günümüzde değil her çağda insan varlığına musallat olduğunu ve dolayısıyla değişenin içerik ve biçim olduğunu düşünür. Sennett, sanayi kapitalizminin kamusal alan üzerindeki etkisini irdelerken, kişiliğin bu alana girmesinin en önemli sebebi olarak menfaat ilişkileri olduğunu Kamusal İnsanın Çöküşü kitabının 8. Bölümünde açıklamaktadır. Ve şöyle eklemektedir: “Kişinin kendi dış görünüşü değişince benlikte de bir değişim söz konusu olur” (Sennett R. , 2013, s. 203). Buna örnek olarak, Avrupa’da Napolyon’un başa geçmesiyle birlikte yeni düşüncelerin oluşması gibi, Barok sanatına tepki olacak şekilde giyim kuşamda sadeleşme yolunda adımların atıldığı görülmektedir. Fransız Devrimi’nin ardından yaşanan dönemde o gösterişli elbiseler yerini modernitenin yeni ruhunu temsil etmekte olan sadeleşmeye bırakmıştır (3).

Sol resimde görünen 19. Yüzyıla ait kadın kıyafeti sade oluşuyla dikkati çekmekte ve aynı zamanda sağdaki Fransız asker ve politikacı ve aynı zamanda Fransa İmparatoru olan Napolyon Bonapart'ın da yine sade olan üniforması göze çarpmaktadır.

Bu noktadan sonra yine Sennett, Balzac'ın yazılarından yola çıkarak Paris sokaklarında (kamusal alan) dolaşan insanları örnek göstererek, kamusal alanın kişilik üzerindeki etkilerini açıklamaya çalışmaktadır. Dolayısıyla Bourdieu'nun Simgesel Şiddet kavramına uygun düşmekte olan bu kavrayışıyla birlikte 18. Ve 19. Yüzyıldaki beden imgesine karşı başkaldırı ile, bedeninin yine bir sonraki Viktoryen yüzyılındaki imgelerine karşı başkaldırısı karşılaştırmaktadır. Kimliğin oluşumunda kamusal alan ve özel alan ayırımına göz atıldığında ise kişi kamusal alanda kişisel düşüncelere ve/veya kişisel ilişkilere yer vermemektedir. Onun yerine birey kamusal alanlarda analitik düşünebilme yetisine ve akılcı davranışlara başvurmaktadır. 19. Yüzyılda kişilik yapılaşarak kamusal alana girmiş ve bunu sanayi üretimiyle birlikte yapmıştır; o dönemde bireyler birbirlerinin dış görünüşüne dikkat ettikleri gibi diğer bireylerin karakterlerine yönelik çıkarımlar da yapmışlardır (Sennett, 2013, s. 214). Genel itibariyle kalıplardan uzaklaşarak bakıldığında görünen, giysilerin ve kostümlerin homojen durumda olmasıdır. Beden bu vesileyle kamusal alanlarda deşifre edilebilmekteydi.

Edouard Manet'in çalışmalarının çoğunluğu Paris'in sokaklarındaki gerçek hayatı yansıtan tablolardan oluşmaktadır. Yukarıdaki tabloda ise, 1873 yılında yağlı boya ile yaptığı Saint-Lazare Garı tablosunda resmettiği Victorine Meurent ve yanındaki küçük kızın giydiği kıyafetlerin sadeliği bize o dönemde Paris'in kamusal alanlarındaki insanların dış görünüşleri hakkında bilgiler vermektedir.

Üretim araçlarının tek elde toplanmaya başlamasıyla hızlı bir şekilde sermayesini katlayan burjuva sınıfı uluslararası piyasa ekonomisine katkı sağlamasının yanı sıra yönetimdekilerle de sıkı ilişkiye girmesi akabinde toplum üzerinde büyük oranda etki yaratmaktadır. Bu vesileyle giderek tüketime alıştırılan toplum, birey ölçeğinde özellikle günümüzde mutluluğu metalar üzerinden satın alma eylemini gerçekleştirmesiyle yaşamaktadır. Doyumsuz bir ihtiyaçlar çemberinde varlığını sürdüren insan böylece hayatı boyunca doyuma ulaşamayacağı gibi hep bir eksiklik duygusunu da yaşamaya mahkûm kalacaktır. Yine çalışma içerisinde geçmekte olan varoluşsal sorunlar Lacan'ın Ayna Evresi ve A nesnesi teorilerinde görünürlük kazanmaktadır. Yasak olan birçok şey arzu edilen bir hal almakta ve

tıpkı herhangi bir yiyeceğin sevilip de yenmemesi gibi. Yani Lacan'a göre, arzu nesnesi arzusun nedeni olmakta; arzusun nedeni olan bu nesne de dürtünün nesnesi konumuna gelmektedir (Lacan, 2013, s. 257). Dolayısıyla dürtü kendi tatminini aramakta ve "arzu" saf dışı kalmaktadır.

Teknolojinin gelişimi ve dijitalleşmenin hız kesmeden yaygınlaşması yeni kamusal alanının oluşmasına zemin hazırlamaktadır ki ortada olan tartışmaların da nereye doğru yöneleceği çizgisi giderek somutluk kazanmaya devam etmektedir. Böylelikle insan bedeninin fiziksel olarak sağlamakta olduğu tahakkümü artık yerini sanal ortamlara bırakmaktadır. Lacan ve Freud'un çalışmaları ise yaşanmakta olan bu yaşamsal pratiklerin öz kaynağına ışık tutmaktadır. Şöyle ki: A nesnesi bir eksikliği, ulaşılamayana temsil etmektedir. Freud'un arzusun kayıp nesnesinden yola çıkarak kendi eksik olanını ifade etmek için a nesne teorisini üreten Lacan, bütün saf yaşam içgüdünün temsilcisi olarak yine a nesnesini göstermektedir (Lacan, 2013, s. 209). A nesnesinin eksik oluşu arzusun tatmin olma ihtimalini ortadan kaldırmaktadır.

İnsan kendisini bilerek ya da bilmeyerek yine kendi yaratmış olduğu sistemin kölesi haline getirmiştir. Kapitalist sistem aynı zamanda insan varlığının varoluşsal sorunlarının aynası gibidir. Birey, bilincinde olsun ya da olmasın insan davranışlarına şekil veren ve özünü oluşturan, cinsel içgüdü olarak yaşamsal enerjiye sahipliliğiyle bilinmekte olan ve medeniyetleşme süreciyle de yakından ilişkide bulunan libidonun kontrolünü sağlayamazsa ortaya çıkmakta olan çatışma kaçınılmazdır; kontrol edilmesi durumunda da duygular bastırılmaktadır. Nitekim insanın var ettiği ilgili çoğu şeyin özünde bu sebepler yatmaktadır. Toplumda yaşanan uzlaşmalar ya da çatışmalar da yine bu bağlamda bastırılmış ya da bastırılmamış duygular aracılığıyla şekillenmektedir (4).

D. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçmişten günümüze her çağda insan varlığının davranış kalıpları, duyguları, düşünceleri, yeme-içme ve giyim kuşam kültürleri de değişim göstererek dönüşüme uğramaktadır. Üretim-tüketim ilişkilerinin yaşanması yukarıda sıralanmakta olan öğeler üzerinde etkisi bulunmaktadır. Her çağın kendisine has birtakım özellikleri mevcuttur ve bu mevcut olan özellikler Sanayi Devrimi'nden sonra ivme kazanmış, bireyler gündelik yaşamsal pratiklerini teknolojiye göre uyarlamaya çalışmış, çalışmaya devam etmektedir. Böylece insanın kendisini var etme çabası yerini kamusal alanlardan artık yeni kamusal alan olan dijital mecralara taşımıştır. Üretim ilişkileri dahilinde insan bedeninin metalaşması görselliğin ön planda tutulduğu pazarlama ve reklamcılık alanlarında daha yoğun bir şekilde yaşanmaktadır. Özellikle iç çamaşırı, parfüm, moda, güzellik gibi farklı kategorilerde reklam billboardlarında göze çarpmaktadır. Farklı ideolojik aygıtlar(5) vasıtasıyla manipüle edilerek tüketime yönlendirilen birey toplum bazında ele alındığında toplumun biçim kazanması yine ideolojik bağlamda somutluk kazanmaktadır. Louis Althusser, ideolojiyi tasarlarlarken fikirlerin ya da görünen tasarımların aslında manevi alanda değil maddi alanda kendisini görünür kıldığını söyler. Bunun yanı sıra bedene yönelik alınmakta olan yasaların ahlaki boyutunu tartışmakta fayda vardır: Kürtaj ile ilgili tartışmalar bu bağlamda incelenebilecek diğer konular arasında yer almaktadır. Çünkü bir fetüsün kişi olup olmadığı ya da hangi süreden sonra bireysel kimlik kazanacağı ayrı bir soru işareti oluşturmaktadır. Dolayısıyla bu konunun felsefeyi, hukuku, yasa koyucuları ilgilendirdiği kadar insan hakları, yaşam politikasını da yakından ilgilendirmekte olan hassas konulardan birisi olduğu kanaatindeyim.

4- Detaylı bilgi için bkz. Giddens, Anthony. 2010. Modernite ve Bireysel Kimlik Geç Modern Çağda Birey ve Toplum. Çev. Ümit Tatlıcan. İstanbul: Say Yayınları. (s. 253-260).

5- 2012 yılında Sloven filozof ve psikanalitik teorisyen olan Slavoj Žižek tarafından yazılan ve Sophie Fiennes tarafından yönetilen Bir Sapığın İdeoloji Rehberi adlı belgesel filmi ideoloji kavramı üzerine yoğunlaşarak, ideolojinin farklı pazarlama ya da reklamlarla insan yaşamına nasıl dahil olduğu gösterilmektedir.

KAYNAKÇA

Adorno, T. W. (2011). Kültür Endüstrisi Kültür Yönetimi. (M. T. Nihat Ülner, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Akşit, E. E. (2009). Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye’de Kamusal Kavramının Dönüşümü ve Dışladıkları. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 2.

Arendt, H. (1994). İnsanlık Durumu. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Arendt, H. (2006). Şiddet Üzerine. (B. Peker, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bacık, G. (2003). Devlet ve Birey Aşınırken Kamusal Alanı Düşünmek. Sivil Toplum Dergisi, 1(2), 28-29.

Baudrillard, J. (2013). Tüketim Toplumu. (F. K. Hazal Deliceçaylı, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baudrillard, J. (2013). Tüketim Toplumu. (H. D. Keskin, Çev.) İstanbul : Ayrıntı Yayınları.

Betül Aydın, F. B. (2014). Eğitim Psikolojisi Gelişim, Öğrenme, Öğretim. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.

Bon, G. L. (2020). Kitleler Psikolojisi. (F. Karaküçük, Çev.) İstanbul: Kapra Yayıncılık.

Bourdieu, P. (1995). Pratik Nedenler. (H. Tufan, Çev.) İstanbul: Kesit Yayıncılık.

Castanet, H. (2017). Lacan’ı Anlamak. (B. Aslan, Çev.) İstanbul: Encore Yayınları.

Cevizci, A. (2019). Felsefe Tarihi Thales’ten Baudrillard’a. İstanbul: Say Yayınları.

Dönmez, M. (2020, 01 29). <https://akilfikir.net/oznel-akil-ve-nesnel-akil/>. 05 07, 2021 tarihinde Akıl Fikir Müessesesi: <https://akilfikir.net/oznel-akil-ve-nesnel-akil/> adresinden alındı

Foucault, M. (1992). Hapishanenin Doğuşu. (M. A. Kılıçbay, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.

Giddens, A. (2010). Modernite ve Bireysel Kimlik-Geç Modern Çağda Benlik ve Toplum. (Ü. Tatlıcan, Çev.) İstanbul: Say Yayınları.

Habermas, J. (2003). Kamusalın Yapısal Dönüşümü. (M. S. Tanıl Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Habermas, J. (2018). Kamusalın Yapısal Dönüşümü . (M. S. Tanıl Bora, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.

Heidegger, M. (2004). Varlık ve Zaman. (A. Yardımlı, Çev.) İstanbul: İdea Yayınevi.

Horkheimer, M. (1998). Akıl Tutulması. (O. Koçak, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Karl Marx, F. E. (2013). Alman İdeolojisi. (O. G. Tonguç Ok, Çev.) Evrensel Basım Yayın.

Keskin, F. (2015). İktidarın Gözü, M. Foucault, Seçme Yazılar 4. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Lacan, J. (2013). Psikanalizin Dört Temel Kavramı. (N. Erdem, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

Mardin, Ş. (2013). İdeoloji. İstanbul: İletişim Yayınları.

Marx, K. (2003). Kapital Kapitalist Üretimin Eleştirel Bir Tahlili (Cilt 1). (A. Bilgi, Çev.) İstanbul: Eriş Yayınları.

Marx, K. (2003). Yabancılaşma. (A. K. Kenan Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Onat, N. (2013). Kamusal Alan ve Sınırları Hannah Arendt ve Jürgen Habermas'ın Yaklaşımları. İstanbul: Durak İstanbul Dizisi 1.

Ölçer, H. (2019). Pierre Bourdieu Sosyolojisinde Simgesel Şiddet Sorunsalı ve Biçimleri. Uluslararası Toplum ve Kültür Çalışmaları Dergisi, 2, 34-39.

Özsöz, C. (2009, 01 20). Pierre Bourdieu Sosyolojisi ve Simgesel Şiddet. Ankara, Ankara, Türkiye.

Rousseau, J. J. (2013). Toplum Sözleşmesi. (V. Günyol, Çev.) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Sennett. (2013). Kamusal İnsanın Çöküşü. (A. Y. Serpil Durak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Sennett, R. (2013). Kamusal İnsanın Çöküşü. (A. Y. Serpil Durak, Çev.) İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Swain, D. (2013). Yabancılaşma Marx'ın Teorisine Bir Giriş. (H. T. Urbarlı, Çev.) İstanbul: Durak İstanbul.

Şimşek. (2002). Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri (Cilt 3). Denizli: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Şimşek, S. (2002). Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri. Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi , 3(3), 29-39.

Şimşek, S. (2002). Günümüzün Kimlik Sorunu ve Bu Sorunun Yaşandığı Temel Çatışma Eksenleri (Cilt 3). Denizli: Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi.

Taylor, C. (2006). Modern Toplumsal Tahayyüller. (H. Koyukan, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.

TDK. (2021). Kamu. www.tdk.gov.tr

Theodor Adorno, M. H. (2014). Aydınlanmanın Diyalektiği. (E. Ö. Nihat Ülner, Çev.) İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.

Uluç, M. A. (2020). Karl Marx ve Yabancılaşma: Sosyolojik Bir Analiz. Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi, 2(1), 26-38.